

Про своєрідні функції фразеологізованих конструкцій на рівні надфразної єдності

Коло проблем, пов'язаних з вивченням функціонального аспекту речень, досить широке і перспективне. Воно, по-перше, дає можливість виявити потенції різних структурно-семантичних типів речень складної синтаксичної організації висловлення їх текстоутворюючих функцій, а по-друге, глибше пізнати внутрішню сутність речення, тобто перш за все уточнити його семантику, оскільки текст (чи контекст), у складі якого функціонує речення, певним чином програмує семантику і структуру речення, сприяє прозорішій реалізації висловлюваної ним семантики, а в ряді випадків виявленню типових додаткових значень, які характеризують функціонально той чи інший тип речення (1, 89).

Певний інтерес у цьому становить дослідження двох структурно-семантичних різновидів речень фразеологізованої структури – ідентифікаційних конструкцій моделі $N_1 \in N_2$ та її варіантів і конструкцій з семантикою причини, співвідношення, протиставності, які теж утворюються за певним усталеними моделями на зразок а щодо..., то...; якщо..., то...; що не + V_{pr} а...; інфінітив + V_{pr} а...; $N_1 + N_5$, а... тощо: Реклама – рушій торгівлі (Газ.); Робота є робота (Газ.); Що ж до коментарів, то це інтелектуальна власність дослідника (Газ.); Що не кажіть, а риба завжди риба (Газ.).

Цілком очевидно, що ці й подібні речення тільки в тексті, а не в ізолюваному використанні реалізують своє основне смислове навантаження, як і додаткові значення та відтінки.

Вивчення функціональних можливостей цих речень дає підстави для висновку про їх глибокі текстоутворюючі властивості. Це обумовлено перш за все особливостями їхньої структурно-семантичної природи, що унеможлиблює функціонування цих фразеологізованих утворень як самостійних одиниць поза надфразною єдністю, а звідси й тісна семантична їх співвіднесеність з попередньою чи наступною ланкою в складі тексту, що й визначає їх високі потенційні текстоутворюючі особливості.

Розглянемо функціональну своєрідність кожного з названих структурно-семантичних утворень.

Речення з ідентифікаційною семантикою одні з найбільш поширених, і серед них виділяють кілька різновидів. Це, зокрема, ідентифікація через відоме (Літургія-католицька церковна відправа), через співвіднесеність суб'єкта з самим собою (Кривбас є Кривбас; Діти завжди є діти; Робота як робота), через заперечення тотожності (Рим без Ватикану- не Рим), за внутрішньою чи зовнішньою подібністю або властивістю (Чай-зелене золото Абхазії), за оказіональною ознакою (Морська служба- завжди ризик) і т. ін.

У синтаксичних розвідках останніх років вони або зовсім не розглядаються, або ж мають статус периферійних утворень.

Так, деякі висновки щодо структурно-семантичної організації цих речень знаходимо в працях Н.Ю.Шведової¹⁰, Т.А.Туліної⁸, В.А.Белошапкової². Аналіз їх функціональних особливостей на рівні тексту частково поданий у працях Л.А.Соколової⁷, Н.Л.Шубіної⁹ та ін. В українських мовознавчих розвідках подано лише принагідні згадки про такі конструкції⁵. Між тим спостереження над структурно-семантичною організацією текстів різних функціональних стилів, зокрема й текстів засобів масової інформації, засвідчують досить високу їх

частотність, що обумовлено, на наш погляд, не лише специфікою семантики цих конструкцій, але й певними особливостями в структурно-семантичній організації мікротексту чи надфразної єдності (НФЄ).

Як специфічному позиційно обумовленому семантичному типу, реченням із значенням ідентифікації (в широкому розумінні) притаманна, як уже було сказано, і особлива текстоутворююча функція. Чи не найвиразніше проступає вона в ініціальній та фінальній позиціях таких складових тексту, як надфразна єдність, які є найбільш звичайними для моделі $N_1 \in N_1$. Позиція, як правило, обумовлюється конкретним лексичним їх наповненням.

В ініціальній позиції мікротексту чи в такому сегменті тексту, як НФЄ, вони є тією домінантою, на тлі якої розгортаються зв'язки й відношення в складі тексту: Реклама - рушій торгівлі. Але якщо подивитись на рекламу прискіпливіше, глибше, то побачимо дзеркало, в якому відображається все наше життя. Тож стан реклами в Україні та країнах СНД відображає стан розвитку цих країн. Перехідний період накладає свої вимоги, встановлює кордони, в яких робиться реклама, що призводить до появи Льоні Голубкова та пропозицій "добре жити разом "ОЛБІ". Не робитиму професійну оцінку такій рекламі, але іноді так і кортить сказати: "Ну не хочу я жити з "ОЛБІ", а хочу жити з дорогою мені людиною" (ГУ).

Як видно з прикладу, особлива позиція, як і специфічна функція ініціального речення, надає цій конструкції відносної самостійності, дає змогу актуалізувати семантику мікротексту, одночасно вона є і засобом смислового членування інформації. Позиційна незалежність забезпечується тим, що таким реченням властиві семантична і структурна цілісність, вони самі у певній мовленнєвій ситуації можуть бути мікроконтекстом,

тому переважно, цілком природно, вживаються в ініціальній позиції.

Однак конструкції моделі $N_1 \in N_1$ не завжди реалізуються в ініціальній позиції НФЄ. Це, як правило, стосується тих випадків, коли НФЄ починається структурними елементами, які є з'єднувальною ланкою з попередньою НФЄ (так звані текстові скрепи), не пов'язаною безпосередньо з його змістом.

На відміну від попередніх, позиція речень з ідентифікацією суб'єкта через співвідношення з самим собою може бути як ініціальною, так і фінальною. Пор.: "Голова є голова. Він усе бере на свої плечі, всі структурні підрозділи господарства мають бути в полі його зору". (ВзУ) і "Ада Роговцева залишила театр. Звичайно, не той, що є найпрекраснішою річчю в світі, забавою, яку гарантує держава, а театр як звичайну організаційну (а не духовну!) структуру.

От звідси пішла Ада Миколаївна."

При цьому не йдеться перегляд чи переоцінку мистецьких вартостей. Зірка є зірка. Роговцева є Роговцева (ГУ).

У реченнях цього типу поняття визначаються не через відокремлення деяких їх властивостей і ознак, а шляхом вказівки на весь комплекс притаманних їм особливостей. Мовознавці (Т.А.Туліна⁸, Н.А.Ніколіна⁹ та ін.) вказують на багатозначність тавтологічних конструкцій, залежність їх значення від контексту. Причому. На відміну від попередніх, у цих конструкціях, що знаходяться в ініціальній позиції, смисловий зв'язок реалізується в зворотньому напрямку, тобто не згори донизу, а навпаки.

Як засіб вираження нормативної оцінки і разом з тим узагальнення, тавтологічні конструкції є одним з ясравих репрезентантів суб'єктивної модальності в тексті, а отже, відповідно, їм властива й досить виразна

текстоутворююча функція. Так, у шістдесятип'ятирядковій газетній замітці під назвою "Паулс і в Америці Паулс", в якій ідеться про гастролі Паулса у США, про реакцію латинської еміграції на виконання їм російських пісень, про його реакцію на численні репліки емігрантів, тільки в останньому реченні замітки з'ясовано зміст заголовка, зокрема його предикативного компонента. Отже, зміст усіх речень мікротексту об'єднаний саме заголовком, який став своєрідною "семантичною скрепою" (Н.Д.Шмельов^{II}) усіх його складових. Не зважаючи на ініціальність позиції, названа конструкція є одним із засобів узагальнення ситуації, про яку ідеться в контексті. Цьому, очевидно, сприяє й одна з таких її особливостей, як вичерпність характеристики. Семантика другого компонента цих конструкцій значно об'ємніша, вагоміша, але набуває конкретизації тільки в контексті.

У фінальній позиції ці речення набувають значення однозначного висновку, який не викликає заперечень ні автора, ні в адресата: "Ось уже четверту добу вона не відходить від ліжка хворого сина. Що їй втома, виснаження? Мати є мати." (ВзУ).

— За умови відсутності тлумачення предиката в контексті значення конструкції $N_1 \in N_1$ для адресата може зневиразнюватися: "Мишко є Мишко. І цим усе сказано". (ЛУ)

У діалогічному тексті конструкції з тавтологією можуть виконувати й дещо іншу, ніж характеристичну, констатуючу чи узагальнюючу функції. В певній комунікативній ситуації вони вживаються як один із засобів підсилення відповіді, пов'язаної з попередньою реплікою: "—Сьогодні багато здібних учених мають чудові розробки, рукописні монографії, — каже науковець і бізнесмен. — Але ж реальність є реальність. Щоб надрукувати книгу, треба мати великі кошти." (ГУ)

Якщо ці конструкції вживаються як перехід до іншого аспекту думки з протиставно-допустовими відношеннями, обов'язковим компонентом у їх складі є сполучники хоч, але (однак, проте) тощо: “У нашій колонії – поселенні люди адаптуються до нормального життя. Тут немає авторитетів, усі однакові. І це допомагає нашим підопічним здебільшого без ускладнень почати жити на волі. Хоч колонія є колонія. На роботу – під конвоєм. Не можна палити в кімнатах, вживати спиртне” (ГУ)

Таким чином, як фрагмент певної теми чи мікротеми, ідентифікаційні конструкції характеризуються властивими лише їм відповідними текстоутворюючими функціями та семантикою. Їм властива жорстка усталеність схеми, яка ґрунтується на повторі, відтворюваності структури і вільному лексичному варіюванні. І, як уже було зазначено вище, їх значеннєві параметри сприймаються лише на тлі контексту, поза яким вони не здатні виконувати функцію повідомлення в широкому розумінні.

Щодо фразеологізованих конструкцій з семантикою стосунку, причини, співвідношення, протиставності и т. ін., вони, на відміну від попередніх, з огляду на їх структурно-семантичну природу здебільшого не вживаються в абсолютній ініціальній позиції (в заголовку, на початку тексту чи мікротексту). Препозитивна частина конструкцій щодо..., то...; якщо..., то...; що не + V_f , а...; інфінітив + V_f , а... N_1-N_5 , а(але)... та багатьох подібних самостійного повідомлення не виражає, хоча формально й схожа з під'язною чи сурядною предикативною частиною, наприклад: “А щодо приватизації, то в самісіньку точку попали.” (ГУ); “Якщо разом, то разом” (І. Вільде); “Що не кажи, подумав, а іноді чарка потрібна” (Р. Самб.); “Ні, зустрічатись не зустрічались, а от портретик її в нашій газеті був” (ЧГ); “Іронія іронією, але, їй-право, не смішно” (ЛУ); “Що правда, то правда” (В. Жабот.); “Як там не є, а

осія обласної Ради розгляне цю заяву” (ГУ). Функція повідомлення, тобто рематичне навантаження, реалізується другим компонентом. Початковий же компонент здебільшого зосереджується на темі висловлення. Цим і обумовлена функціональна своєрідність названих одиниць, на відміну від попередніх.

Досить поширені іменні фразеологізовані структури з зіставно-протиставними відношеннями, у яких перший компонент являє собою поєднання двох тавтологічних іменних частин мови. За спостереженнями, їх є в українській мові одинадцять варіантів. На функціональному рівні всі вони є одним із засобів вираження розвитку думки, переведення її розгортання в інший план, який ґрунтується на зіставленні чи протиставленні. Саме тому на рівні тексту чи НФЄ вони і є тими детермінуючими компонентами, що сприяють реалізації динаміки, актуалізації інших комунікативних завдань: “Західні політики страхаються дестабілізації. Але страхи страхами, упередження упередженнями, а реальним політикам доводиться рахуватися з реальністю”. (І.Дзюба): “– Воно ще таке мале – треба йому вибачити. – Мале-мале, а очі може видряпати”. (Дзв.) Порівняно висока їх частотність у текстах діалогічного характеру, де особливо яскраво проступає їх функція підхоплення думки співрозмовника, реалізація суб’єктивної (авторської) модальності, яка набуває особливої виразності на межі між наступною і попередньою НФЄ. Крім того, призначення таких одиниць – розвивати, пояснювати, ілюструвати тему, окреслену першою частиною. Тому вони можуть займати ініціальну позицію в одній з наступних (але не першій) НФЄ: “– Пиши протокол, начальнику. – Це така штука... – Штука – не штука, а пиши.” (Р.Самб.) Як свідчать усі наведені вище приклади, в НФЄ та мікротекстах з фразеологізованими конструкціями відношення останніх щодо попередніх і наступних частин контексту ґрунтуються на ланцюговому зв’язку.

Ідентичною є функція ц інших речень фразеологізованої структури, зокрема з дієслівним повтором у першій частині: Ти гукай не гукай, а літа не почують. (Б.Ол.); Думати думав, але робота не йшла. (Усн.); Горлов, ти, товаришу Гайдар наказ підписав? – Гайдар. Підписав, але рука у мене тримтіла. (О.Корн.) Варіантів конструкцій з дієслівним повтором зафіксовано дев'ять – дещо менше, ніж попередніх, але частотність їх вживання теж досить висока в усно– розмовному, художньому мовленні, зокрема в текстах-діалогах.

У таких сферах, як художні є, усно-розмовне мовлення поширені й конструкції хоч не хоч, а...: що не кажіть, а...: хоч круть, хочь верть, а...: що правда то правда; що ні, то ні і под., за допомогою яких передається завершення думки чи повідомлення або згода слухача з автором повідомлення. Тому звичайна їх позиція – заключна частина НФЄ або мікротексту.

З усіх фразеологізованих конструкцій чи не найпродуктивнішою в мові засобів масової інформації та в усно-розмовному мовленні є конструкція-кліше з семантикою стосунку моделі щодо ..., то та її варіанти, яка переважно є одним і засобів, поштовхом через повернення до попередньо висловленого, до розвитку, продовження, розгортання думки: Місяців за сім до смерті “вождя всіх народів”, як тепер із сарказмом всі говорять і пишуть, мене всім селом проводжали до війська. Людей було – тьма. Пригадую, що не дуже тоді й впивалися: чи знали міру, чи через нестатки. А ось щодо веселощів, то цього не бракувало (Ч/Т); Що ж до польоту з київськими газетярами, то, мабуть, ми залишилися задоволеними одні одними... (ЧГ); Щодо овочів, то найбільше накопичують нітрати шпинат, петрушка. Буряк столовий, селера (ГУ); А от щодо курива – погано (Г.Тютюнник). У варіантах сполучник а підсилює функцію зв'язку з попередньою частиною НФЄ, часктя ж акцентує увагу на темі

висловлення, а нульовий варіант структурно обов'язкового компонента то – навпаки, підкреслює рему.

Розглянуті речення фразеологізованої структури, як правило, вживаються на тлі контекстуального обрамлення на рівні НФЄ чи мікротексту. Їм властиві своєрідні текстоутворюючі функції, пов'язані з особливостями семантики та досить виразні суб'єктно-модальні значення. Тому сказане дає підстави зробити висновок про тісний зв'язок і своєрідний статус цих речень у структурі НФЄ і мікротексту.

Література

Бабайцева В.В. Семантика простого предложения // Предложение как многоаспектная единица языка. - М.: 1983.-с.19

Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис.- М.: Высш.шк.- 1977.- с. III-120

Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. - М. : 1973.-с.25-26, 124-138, 226-232.

Русская грамматика. Т. II.-М.: Наука, 1982.- с. 558.

Слинько І.І., Гуїванюк Н.В., Кобилянська М.Ф.

Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання.- К.: Вища шк.- 1994.-с.118

Смерчинський С. Нариси з української мови синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою.- Харків: Рад. шк.-1932.-с. 102-118.

Соколова Л.А. Типы простого предложения как предмет стилистического исследования. Автореф. докт. дис. -М., 1976.- с.14-17.

Тулина Т.А. Типы предложений с тавтологией главных членов в русском языке //Исследования по современному русскому языку.-М.:1970.-с.246.

Функционирование синтаксических категорий в
тексте.-Л.: 1981.- с. 38-42.

Шведова Н.Ю. Очерки по синтаксису русской
разговорной речи.-М.: Наука, -1960.-с. 82.

Шмелев Д.Н. О "связанных" синтаксических
конструкциях в русском языке //Вопр. Языкозн.-1960.-№ 5.